

Tegnér om diktens och diktarens autonomi

De Platone, artem poëticam improbante 1820

Den 21 juni 1820 utgav Tegnér en fjorton sidor lång inbjudningsskrift på latin till magisterpromotionen i Lunds domkyrka, *De Platone, artem poëticam improbante*.¹ Tegnér hade tidigare skrivit en svensk text som Gunnar Rudberg träffande karakteriserat som ett "första koncept" till den latinska.² Den saknar rubrik och publicerades först efter Tegnér's död under titeln "Plato och poesien".³ Om man jämför Tegnér's båda texter ord för ord ser man att den latinska versionen i vissa avseenden säger något annat än den svenska.⁴ I detta bidrag vill jag inte fokusera på att den blivit mera stringent och klar i argumentationen (vilket den har) utan på hur Tegnér på de sista sidorna lägger Platon åt sidan och genom allusioner till romersk litteratur formulerar ett program, ett manifest om diktens och diktarens roll i samhället, som saknar motsvarighet i den svenska texten. Den latinska inbjudningsskriften fungerar därmed som en introduktion till hans kanske mest kända dikt, "Epilog", som han framförde vid promotionsaktens slut.

I början av "Plato och poesien" analyserar Tegnér Platons poetiska skicklighet. Det framstår för honom som en paradox att den grekiske tänkaren trots sitt sinne för dramatisk dialog och sitt poetiska språk ger uttryck för vedervilja mot poesin och hävdar att läsandet av Homeros fördärvar ungdomens moral. Mitt i texten framför Tegnér sin egen uppfattning: poeternas uppgift är inte att bidra till åhörarnas moraliska förkov-

1 "Om Platons ogillande av/invändningar mot/fördömande av diktkonsten". Alla översättningar från latinet är mina.

2 Rudberg 1942, s. 158.

3 Texten utgavs av Albert Nilsson och Bert Möller i *Filosofiska och estetiska skrifter* 1913.

4 Intressanta observationer om skillnaderna mellan texterna har gjorts av Rudberg 1942 och Stolpe 2015.

ran. Poesin är fri och självständig och utgör en egen stat. I två långa partier försöker Tegnér sedan komma fram till hur "en tänkare som Plato kunde uppställa en sats som den att i en välbeställd stat friheten att dikta i poesie, i målning, i hvad konst som helst skulle stå under offentlig uppsigt".⁵ Till sist återvänder han till sin egen syn på poesins autonomi och avslutar, något förvånande kanske, diskussionen med några ord om den platonska ironin – ett kort stycke som Jan Stolpe för övrigt bedömt som det mest intressanta i skriften.⁶ I den latinska texten kastar Tegnér om ordningen: han börjar med att redovisa vad Platon säger om poesin och sparar sina egna tankar till slutet där han framför dem i samlad form. Stycket om Platons ironi har utgått.

Om man jämför inledningarna till de delar där Tegnér framför sin egen syn, alltså mellanpartiet i den svenska versionen och avslutningen i den latinska, ser man stora skillnader:

Vi befinna oss nemligen nu i medelpunkten af Platos lära om poesien, och hvarur egenteligen och rättast hela hans vedervilja mot denna konst bör förklaras. Han betraktade henne nemligen väsendtligast från den ethiska sidan, och ville att hennes värde skulle förnämligast bero derpå att hon befordrade dygd och goda seder. En sådan åsigt af saken är också icke ovanlig; och ännu finnes mången som i poesien nödvändigt vill höra en dygdepredikant, likväl troligtvis utan att ana, huru Platonisk han härigenom är. Att nu en sådan fordran innefattar en orimlighet är väl icke svårt att visa.⁷

*Scilicet hic mihi et in Platone et in aliis permultis primarius error videri solet, quod de poësi judicaturi non intra limites poëticae aestimationis manent, sed quaerunt praeter poëticam aliam quoque et adscititiam praestantiam. Hoc enim mira rerum confusione a poetis poscitur, ut aut instituentis aut emendantis partes agant; et nostra quoque aetate decantatum audivimus, vanam esse poëtarum laudem, si sint ad mores corrigendos inutiles.*⁸ (Detta är förstås det jag brukar anse vara det främsta misstaget hos både Platon och åtskilliga andra: när de vill bedöma poesi håller de sig inte inom poesikritikens gränser; förutom poetisk ypperlighet kräver de även en annan som inte hör hemma i den. Genom en märklig begreppsförvirring begär de nämligen av diktarna att de ska ta på sig rollen som uppfostrare eller moralens väktare. Till och med i

5 Tegnér, "Plato och poesien", s. 419.

6 Stolpe 2015, s. 29.

7 Tegnér, "Plato och poesien", s. 416–417.

8 Tegnér 1820, s. 118–119.

vår samtid matas vi ständigt med åsikten att diktarnas berömmelse är grundlös om de inte kan användas till att förbättra sederna.)

I den svenska texten uttalar sig Tegnér respektfullt. Han visar en tydlig vilja att förstå hur Platon kom fram till sin uppfattning, vilket han sedan ägnar många sidor åt att utreda. Vi får först efter några rader veta att den grekiske filosofens syn inte är unik utan delas av många andra. Till slut säger Tegnér försiktigt att det väl inte är svårt att visa på dess orimlighet.

I stark kontrast till denna hovsamma attityd uppträder Tegnér i den latinska versionen som en auktoritet: *mibi* ("jag") står före *in Platone* ("hos Platon"). Med uttrycket *mibi videri solet* (ungefär "jag brukar säga att") låter han åhörarna förstå att det inte är första gången han reflekterar över detta, kanske till och med att det är en käpphäst. Man får intrycket att tid förflutit sedan han skrev det första konceptet på svenska. Tegnér berövar vidare Platon hans särställning genom att omedelbart klumpa ihop honom med väldigt många andra: *et in Platone et in permultis aliis* ("hos både Platon och åtskilliga andra"). Genom att använda tredje person pluralis om dem alla låter han Platon ingå i ett kollektiv: *judicaturi, manent, quaerunt* ("när de vill bedöma", "håller de sig", "kräver de"). Det centrala i den latinska versionen är att de alla hade fel: subjektet i satsen är *primarius error*, "det främsta misstaget". Detta är det sista vi hör om Platon. Det är inte en vördnadsfull kritik, det är ett avfärdande.

I "Plato och poesien" hade Tegnér beskrivit poesins verksamhetsområde som en egen stat: "Poesien har derföre sitt ändamål och sitt värde inom sig sjelf. Hon utgör en stat för sig sjelf; det första man hos henne måste erkänna är hennes sjelfständighet och oafhængighet."⁹ Man hade kunnat vänta sig att han i den latinska versionen skulle använda ordet *res publica* eller *civitas* som han gjort tidigare i texten när han talat om Platons stat. Men det gör han inte. Han har förklarat att varken Platon eller andra politikfilosofer under antiken gav individen något spelrum utanför medborgarsamfundet, *civitas*, och att det offentliga rummet, *res publica*, lade beslag på individen från vaggan till graven. Det är uppenbart att varken *res publica* eller *civitas* är en kongenial plats för Tegnér's diktare. Han använder i stället uttrycket *sua regna*, "sitt eget kungarike": *Hinc sibi ipsa sufficit, nulli subjecta est, pulchri indagatrix, ars poetarum: suum consilium sequitur, sua regna habet, liberrima illa nullique obnoxia*¹⁰ ("Därför är poeternas konst själv tillräcklig, inte underordnad något, en det skönas spårare: den strävar mot sitt eget mål, den har sitt eget kungarike, den är sannerligen fri och ingens undersåte"). Ordvalet öppnar flera dörrar till den romerska litteraturen.

⁹ Tegnér, "Plato och poesien", s. 417.

¹⁰ Tegnér 1820, s. 119.

Tacitus, en författare som Tegnér uppskattade,¹¹ skriver i *Dialogus de oratoribus* 32.4: *detrudunt eloquentiam uelut expulsam regno suo*¹² ("de stöter bort värtaligheten som hade den fördrivits från sitt eget kungarike"). Även hos Tacitus är det en *ars*, en konstart, som har sitt eget kungarike. Men varför använder Tegnér pluralformen *sua regna*? Varför inte singularformen som vi finner hos Tacitus? En rimlig förklaring, menar jag, är att Tegnér med denna form vill få sina läsare att associera till romersk dikt. Pluralformer av neutrala substantiv, även när det som åsyftas är något singulart, är legio i hexameterverser där poeterna alltid är på jakt efter korta stavelser, och just kombinationen av *regna* med ett possessivt pronomen förekommer på flera ställen i latinsk poesi.¹³ Men uttrycket *sua regna* leder inte bara läsaren till ett typiskt diktspråk utan till ett speciellt diktverk, Vergilius *Ekloger*. I den första eklogen klagar herden Meliboeus över att han just fördrivits från sin lilla jordlott som exproprierats och givits åt en veteran, en ovärdig barbar, och han frågar sig om han någonsin kommer att få återse den blygsamma odling som dock utgjort hans eget kungarike (*mea regna*).¹⁴ Herdediktaren Tityrus svarar: "Å Meliboeus, en gud¹⁵ har låtit mig förfoga över min egen tid (*deus nobis haec otia fecit*)".¹⁶ "Han låter mina kor ströva fritt omkring, som du ser, och mig själv spela vad jag vill (*ludere quae vellem*) på mitt bondska vassrör."¹⁷

Verbet *ludere*, användbart i Vergilius pastoral landskap där herdar ständigt diktar, sjunger och spelar på sina flöjter, förekommer i två nyckelpassager i slutet av Tegnér's latinska text (båda citeras nedan). Dess grundbetydelse är 'spela', 'förströ sig', 'roa sig', men det används i latinsk poesi i en speciell betydelse: att roa sig med att skriva dikter av lättsam karaktär, gärna om kärlek; det förekommer ibland (t.ex. i den ovan citerade första eklogen) tillsammans med någon form av ordet *otium*, 'ledig tid', 'fritid', 'tidsfördriv', men också 'fred'. Startskottet för detta speciella bruk av *ludere* ljuder i Catullus 50.1–2, där poeten påminner sin vän och diktarkollega Calvus om hur de dagen innan hade slagit sig lösa (*otiosi*) och roat sig med att dikta (*lusimus*) på Catullus skrivtavla.¹⁸ Men eftersom det förmodligen är via Vergilius som det nått Tegnér, är det värt att se närmare på vad den romerske diktaren kan tänkas lägga i verbet.

11 Rudberg 1942, s. 159: "Tacitus' stil torde ha lockat Tegnér." Även Tacitus pregnanta formuleringar kring frihetssträvan och oberoende kontra servilitet och underkastelse bör ha appellerat till honom.

12 Citerat ur Michel 1962.

13 Se Vergilius, *Eclogae* 1.69, *Georgica* 1.12.4, Lucanus, *Bellum civile* 9.321.

14 *Eclogae* 1.69. Alla citat av Vergilius är ur Geymonat 1973.

15 En anspelning på Octavianus.

16 *Eclogae* 1.6.

17 *Eclogae* 1.9–10.

18 Citerat ur Mynors 1958.

I de första raderna i den sjätte eklogen säger Tityrus (med en referens till Theokritos) om sin musa: "Vår Thalia var den första som fann det förenligt med sin värdighet att roa sig med att dikta (*ludere*) på syrakusansk vers och som inte skämdes för att bo i skog och mark. När jag ville besjunga (*canerem*) kungar och krig, tog Apollon mig i örat och förmanade mig: 'det anstår en herde att låta sina får beta sig feta men hålla sin dikt slank.'"¹⁹ Här knyts verbet *canere* till komponerandet av verk i det stora formatet med krigiska övertoner (det används i latinska texter bland annat om stridstrumpe- tens ljud); jämför Aeneidens inledning: *Arma uirumque cano*, "Vapnen och mannen besjunger jag". I de sista raderna av *Georgica* signerar Vergilius sitt verk med sitt namn och presentationen "jag som roat mig med att dikta herdesånger" (*carmina qui lusi pastorum*), och han kontrasterar sitt "obemärkta tidsfördriv" eller, om man så vill, sin "fredliga aktivitet som inte skänker ära och berömmelse" (*ignobilis oti*) i ett intellektuellt stimulerande Neapel mot Augustus krigiska erövringar och förberedelser för ett upphöjt liv på Olympen.²⁰

Det är troligt att de romerska poeternas – och i synnerhet Vergilius – bruk av *ludere* för den egna kreativa verksamheten tilltalade Tegnér på djupet. I den svenska texten hade han påpekat det absurda i att använda diktverk som läroböcker i religion:

Homerus utgjorde Grekernas bibel. Det var naturligt, att hans dikter och myther, på detta sätt fattade, skulle åstadkomma en mängd orimliga och äfven ovärdiga föreställningar.²¹

I den latinska versionen fördömer han denna uppfattning i ännu starkare ordalag, men han uttrycker också vad diktarens verksamhet går ut på, och det gör han med verbet *ludere*:

*Nec ulla erat alia religionis doctrina, quam quae e fabulis poetarum peteretur: Homeri et Hesiodi carmina Graecis pro sacris codicibus erant. Quae cum perverse intellexerentur, dogmatis auctoritate iis arrogata quae luserat vates, multa certe absurda, multa fidem exsuperantia, multa diis indigna in hominum mentes disseminarunt.*²² (Och det fanns ingen annan lära om religion än den man hämtade ur diktarnas berättelser: Homeros och Hesiodos dikter fyllde

19 *Eclogae* 6.1–5: *Prima Syracosio dignata est ludere versu / nostra neque erubuit silvas habitare Thalea. / Cum canerem reges et proelia, Cynthus aurem / vellit et admonuit: "Pastorem, Tityre, pinguis / pascere oportet ovis, deductum dicere carmen."*

20 *Georgica* 4.559–566.

21 Tegnér, "Plato och poesien", s. 419–420.

22 Tegnér 1820, s. 118.

hos grekerna samma funktion som den heliga skrift. Eftersom dikterna utsattes för en grov vantolkning och man tillskrev det som poeten diktat för sitt nöjes skull [*quae luserat vates*] tyngden hos en dogm, spred man bland människorna åtskilliga föreställningar som var orimliga, saknade trovärdighet och var gudarna ovärdiga.)

Tegnér inför alltså med uttrycket *quae luserat vates* en dimension som helt saknas i den svenska texten, idén om diktandet som en kreativ förströelse i en krets av likasinnade, en aktivitet som inte kontrolleras av någon högre statsmakt utan ostört kan pågå i en skyddad sfär, ett eget kungarike. Med pluralformen *sua regna* och valet av verbet *ludere* rör sig Tegnér obehindrat i det romerska poetiska landskapet. Genom sin allusionskonst emulerar han därmed det som han explicit säger sig beundra hos Platon: hans poetiska prosa. I inledningen till "Plato och poesien" kallar han filosofen "den mest poetiska af alla prosaister" och karakteriserar hans språk som "upplöst vers",²³ alltså metriskt obunden vers. Uppenbarligen var Platons prosa ett stilideal för Tegnér.

Lite längre fram i den latinska texten använder Tegnér för andra och sista gången verbet *ludere* för att beskriva vad diktaren gör, även denna gång utan någon motsvarighet i "Plato och poesien" där han hade skrivit:

Hon [poesien] skall ej undervisa, utan endast bilda. Hon skall ej vara en schola på jorden, utan en syn i molnen. Men af den som ej gör något anspråk på att bli trodd, kan man icke säga att man blir narrad. Den sanning hon innehåller kan ej vara annat än symbolisk.²⁴

I den latinska versionen skriver Tegnér tvärtom att poeten öppnar en skola:

*ludum aperit, non ut doceat, sed ut ludat, non instituendi sed fingendi artem profitetur: quidquid veri habeat, id non historice sed symbolice et figurate interpretandum.*²⁵ (Han [poeten] öppnar en skola, inte för att undervisa utan för att roa sig med att dikta [*ut ludat*]. Han utger sig inte för att vara expert i konsten att utbilda utan i konsten att gestalta. Varje sanning han besitter bör förstås inte som en redovisning av något som hänt utan symboliskt och bildligt.)

²³ Tegnér, "Plato och poesien", s. 410.

²⁴ Tegnér, "Plato och poesien", s. 417.

²⁵ Tegnér 1820, s. 119.

Grundbetydelsen hos ordet *ludus* (som är besläktat med verbet *ludere*) är 'lek, spel', men *Oxford Latin Dictionary* ger som betydelse 6 "A place of instruction or training; (esp.) an elementary school". Att uttrycket *ludum aperit* skulle tolkas bokstavligt är uteslutet: diktaren öppnar inte en läroanstalt. Och även om *ludus* i vissa kontexter kan syfta på en elementär skola för barn är det uppenbart inte så ordet används i Tegnér's text. Det rör sig i stället högst sannolikt om ännu en allusion till romersk litteratur.

År 46 f.Kr., när Caesar hade utropat sig till diktator, var Ciceros karriär som politiker över. I ett brev till sin vän Paetus reflekterar han över hur han ska klara sig när han förlorat sitt inflytande. Han prövar en idé på vännen: han kan undervisa Caesars anhängare Hirtius och Dolabella i talekonst och på så sätt kanske vinna Caesars gunst. Lönen: att bli bjuden på goda middagar.

Jag har fått ditt brev som är fullt av älskvärdheter. Jag förstod av det att du gillar mina planer på att – likt tyrannen Dionysius som, då han hade fördrivits från Syrakusa, sägs ha öppnat en skola (*ludum aperuisse*) i Korinth – när jag nu förlorat min domsrätt och mitt kungarike på forum börja bedriva en sorts skolverksamhet (*ludum quasi habere*).²⁶

Cicero har alltså inte planer på att öppna en skola i egentlig mening (vilket också framgår av det relativiserande *quasi*), definitivt inte en skola för barn, utan han har tagit på sig rollen som personlig coach i talekonst. I dialogen *Brutus*, skriven vid samma tid, kanske rentav samma år, använder Cicero återigen ordet *ludus* i överförd betydelse, denna gång modifierat med både *quasi* och *quidam*:

Så framträdde ... Isokrates, vars hus stod öppet för hela Grekland liksom en sorts skola (*quasi ludus quidam*) och retorikverkstad. Han var en stor talare och en fullfjädrad lärare, trots att han saknade ljustet på forum och fick nöja sig med att inom husets väggar ge näring åt en berömmelse som enligt min uppfattning ingen uppnått efter honom. Han producerade själv många lysande verk i skrift och undervisade andra.²⁷

²⁶ *Epistulae ad familiares* 9.18.1 (Shackleton Bailey nr 191): *accepi tuas litteras plenissimas suavitatis; ex quibus intellexi probari tibi meum consilium, quod, ut Dionysius tyrannus, cum Syracusis pulsus esset, Corinthi dicitur ludum aperuisse, sic ego sublati iudicii, amisso regno forensi ludum quasi habere coeperim*. Citerat ur Shackleton Bailey 1977.

²⁷ *Brutus* 8 (32): *Exstitit igitur [...] Isocrates, cuius domus cunctae Graeciae quasi ludus quidam patuit atque officina dicendi; magnus orator et perfectus magister, quamquam forensi luce caruit intraque parietes aluit eam gloriam quam nemo meo quidem iudicio est postea consecutus. Is et ipse scripsit multa praeclare et docuit alios*. Citerat ur Douglas 1966.

Uttrycket *ludum aperire* förekommer även hos Suetonius om oratorn Marcus Epi-
dius som ”öppnade en retorikskola och undervisade bland andra Marcus Antonius
och Augustus”.²⁸ Och Aulus Gellius berättar om Aristoteles som på sin ålders höst
blev ombedd att utse en efterträdare: ”Det fanns vid den tiden många dugliga män i
hans skola (*in eius ludo*), men två som utmärkte sig framför andra, Theophrastus och
Menedemus”.²⁹ Valet föll på Theophrastus som tog över den peripatetiska skolan som
Gellius alltså kallar en *ludus*. I Ciceros, Suetonius och Aulus Gellius texter frammanar
bruket av *ludus* och *ludum aperire* bilden av en erkänd auktoritet som delar med sig
av sin expertis till utvalda, i exemplen mestadels namngivna, personer, alltså en form
av masterclass.

När Tegnér i sin latinska version talar om att poeten öppnar en skola, kan man se
det som en programförklaring till hans egen ”Epilog”, en dikt som egentligen är ett
tal, visserligen ett versifierat sådant men i den ceremoniella kontexten dock ett tal.
Som Christina Svensson påpekar i sin analys av ”Epilog” bröt Tegnér nämligen med
traditionen genom att skriva sitt promotorstal på svensk vers i stället för latinsk pro-
sa.³⁰ I början av ”Epilog” vänder sig Tegnér till de nypromoverade och förklarar vad
den nyvunna lagerkransen står för genom att återberätta Ovidius myt i *Metamorfoser*
1.452–567 om hur Apollon upptänd av kärlek jagar nymfen Daphne som i sista stund
räddas genom att förvandlas till ett lagerträd:

Rörd tryckte Febus den förvandlade
intill sitt bröst: ännu var trädet varmt,
och hjertat slog ännu inunder barken.
En qvist han bröt sig utaf nyfödd lager
och flätade den in i gyllne lockar,
och bar den jemt till tecken af sin kärlek.
Och från den stunden (det är sagans mening)
nå Febi söner ej det högsta sköna,
det högsta sanna: det flyr undan för dem,
och när det stadnar är det ren förvandladt,
en ringare natur, en fallen engel;
den rätte engeln bor uppöfver stjernor.
Men ur den fallnes anlet genomskina

28 *De grammaticis et rhetoribus* 28: *ludum dicendi aperuit docuitque inter ceteros M. Antonium et Augustum*. Citerat ur Kaster 1995.

29 *Noctes Atticae* 13.5.3: *Erant tunc in eius ludo boni multi, sed praecipui duo, Theophrastus et Menedemus*. Citerat ur Marshall 1968.

30 Svensson 2023, s. 87–88.

de höga dragen af ett himmelskt ursprung
 och Dafnes hjerta klappar under barken.
 Bevaren därför eder lagerkrans,
 ty den betecknar edert mål i lifvet.³¹

Anders Cullhed tar upp Ovidius myt i sin inledning till Björkesons översättning av *Metamorfoser* och undrar om inte den känsligaste Ovidiusvariationen på svenska står att finna just i Tegnér's "Epilog". Han drar särskilt uppmärksamheten till en återkommande formulering i dikten om Daphnes hjärta som klappar under barken:

Som flertalet Ovidiusbrukare vrider sedan Tegnér det här scenariot åt sitt eget håll, i akt och mening att åskådliggöra hur "idealet" (Dafne) ohjälpligt gäckar poeternas och filosofernas försök att komma åt "det högsta sköna, / det högsta sanna". Inte desto mindre återvänder han till Ovidius' text med upprepningen att "Dafnes hjärta klappar under barken". [...] Vad han kallar "sagens mening" – hos Ovidius den ständigt grönskande lagerns betydelse som äretecken för segrare och skalder, hos Tegnér idealets oåtkomlighet – bleknar vid en jämförelse med sagan själv.³²

Det är en skarpögd iakttagelse. De som läst Tegnér's latinska inbjudningsskrift till promotionen och följt honom till den romerska litteraturen dit hans ordval och allusioner leder ser tydligt hur han i "Epilog" bildligt talat öppnar en skola (jfr *ludum aperit*) för de nypromoverade och i programmet namngivna magistrarna i Lund. Formuleringen "det är sagens mening" är när allt kommer omkring en tydlig pekpinne där diktaren själv visar hur den sanning han besitter bör förstås symboliskt och bildligt (jfr *quidquid veri habeat, id non historice sed symbolice et figurate interpretandum*). Men vi anar också att han inte gör det för att undervisa utan för den tillfredsställelse det ger honom att skriva poesi (jfr *non ut doceat sed ut ludat*). Genom att inleda upprepningen om Daphnes hjärta som klappar under barken med konjunktionen "Men" och placera den *efter* det pedagogiska "det är sagens mening" har han låtit dikten få sista ordet.

³¹ Vers 63–79. SD III, s. 76. Understrykningarna är mina.

³² Cullhed 2015, s. 22–23.